

XXVI. NEMZETISÉGEK.

Magyarok, szlávok, oláhok, vagy románok, németek, cigányok. — Szláv nemzetiségi mozgalmak.

I. Magyarok.

A magyar honfoglalást a régi és a mai Arad területén hún, avar, kazar és bolgár telepítés előzte meg. Hagyományaink szerint a két utóbbi nép ellen küzdeniök is kellett a honfoglalóknak, kik a velök rokon — bármily nevű — legyőzötteket aránylag gyorsan magukba olvasztották s megadták a vidék magyar jellegét. Semmi sem bizonyítja ezt jobban a helyneveknél. A XV. században Arad 392 helysége közül mintegy 110 a szláv, csak 6 a román elnevezés; a többi 276 pedig tiszta magyar, vagy legalább magyaros. Még feltűnőbb a viszony a régi Zarándban; ott 442 helység közül tisztán román nevű 6, szláv 70 s magyar 376. A két megyében tehát együttvéve 76⁰/₁₀₀ a magyar, vagy magyaros képzésű helynév, vagyis az egésznek $\frac{3}{4}$ -e. Ez nem azt jelenti, hogy e szám egyúttal a magyarság száma is; az oklevelek szerkesztői magyarok voltak, kik egy-egy «falva», «háza» stb. odabigyesztésével talán önkényesen adtak magyaros jelleget az illető helynévnek. Az egyes falvakat azonban mégsem annyira a földesúr, vagy írástudó pap keresztelte el, mint maga az ott lakó nép; s azért, egyéb adatok híjjában, a nemzetiségek számarányainak megállapításában valamennyire mégis csak hivatkozhatunk reájok.

Ösmerjük a régi Aradvármegye nemes családait, melyek általában véve tősgyökeres magyarok; de hiszen a nemesség állami intézmény volt, mely a nemzetiség kérdésében nem bizonyít mindent. Inkább támaszkodhatunk arra, hogy magyar volt a papság, mely tagjait nemcsak a nemesek, hanem a polgárok és jobbágyok soraiból is toborzotta. Legtanulságosabbak azonban a jobbágynevek, melyek világosan mutatják, hogy a XV. században s a XVI. századnak első felében magyar a lakosság nagy része ott, hol most jobbadán románok s németek élnek Aradban. Ime, minden válogatás nélkül, néhány jobbágycsaládnak száraz, de igen tanulságos névsora¹⁾:

1) 1412—1522. közt: *Haan-Zs.* 26—8., 63—4., 113. *Fábián*, I. 233—4. *DI.* 17660., 19048., 19090., 19274., 19470., 20100. *Müncheni* lt. XXXII. 232. és 234., LVI. 467. *Tört. Tár*, 1890., 338.

Alcsi, Almási, Aprós, Asztalgártó, Ács, Babos, Bagdó, Bak, Baka, Baki, Bakos, Bakó, Balácsi, Balog, Baranyai, Barát, Baróti, Bányász, Bárány, Bárdi, Becse, Bekenyi, Benes, Bécsfi, Bék, Békés, Bíró, Bodó, Bojtorjány, Bokor, Boldi, Bosnyák, Bór, Buda, Budai, Csat, Csató, Csege, Cseh, Cseke, Csentei, Csergfi, Cseri, Csétény, Csécsi, Csipkés, Csirke, Csiszár, Csizmadia, Csíz, Csonka, Czigány, Dancs, Darócz, Dávid, Debreji, Deszki, Dezső, Dékán, Dézsi, Dienes, Dienesi, Doboka, Egri, Elpös, Erős, Énekes, Farkas, Fazokas, Fábián, Fekete, Fekete-Varga, Félszemű, Fires, Flótás, Fodor, Fogas, Garázda, Göboly, Gubás, Gyenge, Gyöngyös, Hajnal, Határ, Herpai, Héja, Huszár, Igaz, Igyártó, Illés, Iregdi, Jagós, Kalmár, Kambó, Kara, Karácsony, Kassai, Kastos, Katona, Kálmáncsehi, Kántor, Kegyes, Kengyel, Kerek, Keresztyén, Kerékgyártó, Kevi, Kincses, Kis, Komlósi, Kont, Korodi, Kovács, Kónya, Köböl, Köleséri, Kulcsár, Kun, Kürtös, Lantos, Lászlófi, Lede, Lencsés, Lepsény, Lős, Lubó, Makrai, Marjányi, Martoni, Máriás, Márki, Mészáros, Mézes, Mikó, Miskei, Mocsonai, Nagy, Nemes, Oláh, Orros, Otlakai, Ötvös, Őr, Paczolti, Paplövő, Pálfi, Pásztor, Petőfi, Petres, Pécsi, Péntek, Pori, Pozsár, Pozsogi, Pribék, Radó, Rajkó, Ravasz, Rácsi, Rácz, Sajti, Sarkantyús, Sági, Sánta, Sáros, Sebestyén, Sebrenyi, Segges, Seres, Ségi, Simonfi, Sipos, Somlyai, Somogyi, Sós, Sörös, Sói, Süket-Veres, Szabó, Szagyai, Szajkó, Szakállas, Szakálatlan, Szarka, Szántó, Szekeres, Szelcsi, Szemes, Szenes, Szentés, Szentmihályi, Székely, Székelyszegi, Szépkúti, Szilasi, Szőke, Szöllősi, Szűcs, Talpas, Tapasztó, Tar, Tarsoly, Tarsolyos, Tatár, Tánczos, Társi, Tegez, Tenke, Téli, Tomaji, Topa, Torbás, Torkos, Toronyi, Tót, Tökös, Török, Tövis, Tőzsér, Turós, Vad, Vadas, Vajda, Varga, Vas, Várad, Várajti, Vásári, Veres, Vermes, Vér, Vida, Vizesi, Zsoldos stb. Ugyanazon oklevelekben csak néhány szláv és román nevet említnek. Ez oklevelek, nagyobb világosság kedvéért, gyakran kiteszik valamely fogalom magyar nevét is; pl. 1232-ben «monticulus, vulgo *holm*»¹⁾; 1380-ban «insula, *Morotua vocata*» és «Kuzepucha» vagyis középútca²⁾; 1497-ben «dolose, vulgo *kegyetlenségvel*³⁾»; 1498-ban «*fereteupénz*», vagyis fertőpénz⁴⁾; 1522-ben «portio molendinarum, vulgariter *Malomzwam*»⁵⁾ stb. 1514-ben a solymosi őrséggel, 1516-ban a lippai elüljárókkal csak magyar nyelven lehet beszélni s az irodalomról szóló rovatban részletesen elmondtam, milyen kelendő volt e vidéken a magyar nyelv.

Ott, hol a magyarság más nemzetiségűekkel élt együtt, nemzetiség szerént is megkülönböztették egymástól a szomszédos helységeket. Aradban volt pl. Magyar-Kalodva, Magyar-Radna, Zarádban pedig Magyar-Dúd.

A magyarság számát hozzávetve sem határozhatjuk meg. A középkori Arad népességét azonban 40—50,000-re téve, e számnak legalább is fele

¹⁾ *Haan*, 6. — ²⁾ *Adattár*, II. 141—2., 183—4. *Fábián*, I. 237—8. *DI*. 29728. —

³⁾ *DI*. 20629. — ⁴⁾ *NRA*. XXX. 36. — ⁵⁾ *Böloni*-lt. 14. B.

a magyarságra eshetett. Zarádnak nemcsak sík vidékein volt általános a magyarság, hanem feltűnően nagyobb volt az a hegyek közt is, úgy, hogy ott szintén lakhatott legalább 20—25,000 magyar. Ez elem utóbb besenyő és kun telepedőkkel is erősödött. A *besenyők* valószínűleg II. István korában telepedtek meg Aradban és Zarádnban; 1217-ben már Besenyődnek neveznek egy zarádi falut; 1235-ben Besenyőnek s 1477-ben Besennek egy aradit¹). — A *kunok*, kik Kuthennel együtt jöttek be, a Marosnak mind a két oldalán felütötték szállásaikat. IV. László már 1279. intézkedett, hogy a Körös-Maros és a Maros-Temes közében a IV. Béla által nekik adott szállásokban mint az ország nemesei lakjanak²). A Temes-Maros közében virágzott a kúnok szenteltszéke (1244—1450 közt) s ehhez tartozhatott a középkori Arad része is. Zarádnban, ha 1280—83. Pélen³) találkozunk is velök s ha 1397. és 1405. Békés és Zarándvármegyék mint zarádi helységgel foglalkoznak is a kunok kezén levő, de a Bői-nemeseket illető Kenderes, vagy Kerekegyháza ügyével⁴), a tömegesen való lakást bizonyító adatokra nem akadunk. A nagyszámú halmokat ugyan részben róluk nevezte el a nép, de — oklevelek szerint — állottak e halmok az ő bejövetelek előtt is. A *jászt* a magyar nép mindig egynek vette a kunnal. Az aradi Pélt, melynek nevét 1334. óta ismerjük, 1487-ben már *Fászpél*nek is írták⁵). — A vezérek korabeli *székelyek*ről, kik állítólag Aradban telepedtek meg, már a honfoglalás történetében volt szó.

II. Szlávok.

Szlávokat kétségkívül tekintélyes számban találtak a beköltöző magyarok; mindamelltt az oklevelek csak a XIV. század óta emlegetnek kétségtelenül szláv eredetre való helyneveket. Ilyen Bizere (1322-től), melynek neve gyöngyöt jelent; *Deznye* (Dézna, 1318.) ezen, Oroszországban is ismétlődő helynév; Harna (1344.), Kalodva vagy Klodova (1333), *Lippa* (1315.), mely hársat jelent, a Makra- és Mátrahegy neve, Marján (1333), Milana (1349), Milova (1359.), Perdeve (1347.), Vonuk (1343.) s talán még egy-kettő; 20—30-nál azonban aligha több. A következő században mintegy 170 új szláv név tűnik föl és pedig a századnak csak közepe táján. Az akkori magyarok, úgy látszik, *tótok*nak hítták az aradi szlávokat. Erre mutat a Tót, vagy Taucz (1334.), Tóti (1344.), Feltót (1496.), a három Tótfalu (1439.), Tótvidéke (1552.), Tót-Hodos (1472.), Tót-Simánd (1500.), Tót-Zaránd (1561.), Tótülés, a Hodos mellett (1407.), Tót-Berbenoze (1443.). Sőt 1406-ban tót falvakkal (*villae sclavonicales*) nevezték az egregyi

1) *Várad Reg.* 158. és 298. §§. — 2) *Szabó*, Kún László, 83—4. *Karácsonyi*, A kúnok Délmagyarországban (Tört. Ért. 1882., 93—107.) *Jerney*, Keleti utazás, I. 227—270. *Hunfalvy*, Ethnogr. 372—4. — 3) *Fejér*, V. 3., 215. *Szabó*, 101—3. — 4) *Haan-Zs.* 15. *Gyárfás*, Jászkunok, III. 529. *Dl.* 9029. — 5) *Dl.* 19259.

(agrisi) várhoz tartozó helységek egy részét is¹⁾, melyek pedig kétségtelenül oláhok voltak. — A turáni származású bolgárok a honfoglalás után beolvadtak a magyarságba; a XIII. századtól fogva azonban a Balkánról beköltözött, elszlávosodott izmaelita, vagyis mahomedán *bolgárok* (szaraczenok) is feltűntek Aradmegyében²⁾, de inkább csak erőszakoskodásukról (1220—23.), az aradi káptalan javainak dúlásáról, lettek emlékeztetések s a mongolokkal részt vettek Pereg ostromában is. Basarága és Basarabása nevét az ő itten-lakásukkal szokás kapcsolatba hozni. A basarába, vagy böszörmény egyszerűen muzulmánt jelent s valószínűen e bolgárokra vonatkozik. Mindenesetre rokonnép neve³⁾. Utóbb nyomuk vesz. De midőn nagy Lajos király erőszakosan kezdte katholizálni Bolgárországot, 1369-ben Strascimir bolgár vezér kikergette az áttérteket, kiknek letelepedő helyül Lajos király négy más helylyel együtt Lippát és Rékast jelölte ki⁴⁾. A Sisman-család, melynek a XVI. század közepén szakadt magva, szintén ez idő tájban szerezhette meg Gyorok egy részét. Talán nem a véletlen műve, hogy — néphagyomány szerint — 1552-ben a boszniai ferenczrendiek közül éppen a bolgár származású Janics András jött papnak Radnára, honnan azután az átellenben levő Lippára is átjárt misézgetni⁵⁾. A vingai bolgárok csak 1740-ben költöztek be; őket tehát e telepítésekkel nem hozhatjuk kapcsolatba. *Rácznak*, tudtommal, csupán az egyik Radnát hitták, azt is csak 1474-ben találom ekként írva. A *szerbek* tömegesebben valóban a XV. század elejétől fogva telepedtek meg Arad- és Zarándmegyékben. 1404—7-ben már Vlkasin albániai király fia, Demeter volt Zaránd főispánja és Világos várnagya⁶⁾. Brankovics György rácz despota s Albánia ura 1439. kapta Albert királytól a hatalmas világosi uradalmat⁷⁾. Uradalmában három nemzetiség lakott; a magyar, oláh és a szláv. Ez utóbbira utalnak az adománylevél következő helynevei: Siri, Galsa, Meszt, Miladini, Zibuk (Izbuk), Hasznaradamélfalva, Rasztócz, Jaroszlófalva, Tótfalu, Sztaniszlófalva, Sztanomérteleke, Dobrocsafalva, Felső-Ternova, Karasztfalva. Egyet-kettőt talán oláhnak is vehetünk. Lakosaik mindenesetre eloláhosodott szlávok, vagy tiszta oláhok voltak; de maguk e helynevek bizonyítják, hogy Brankovics birtokszerzése előtt is laktak már, ha talán megfogyatkoztak is a szlávok a világosi uradalomban. Ezt I. Ulászló király már 1441-ben elkobozta Brankovicstól, kinek az 1439: 25. t.-cz. világos rendelete ellen alkalmazott világosi várkapitánya,

1) *Csánki*, M.-o. tört. földr. I. 722. Ezek: Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-Siklós, Fejéregyház, a két Domb-Papfalva, Ratmánfalva, Doroszlófalva, Papfalva, Lálfalva és a három Balamérfalva. (*Köpy*-lt. E. I., 1.) — 2) *Fejér*, I. 406. *Theiner*, I. 37. *Balics*, II. 246. — 3) *Réthy*, Pénzverő izmaeliták, 11., 21. — 4) *Tud. Gyűjt.* 1837. VIII. 15—21. *Jirček*, Gesch. der Bulgaren, 324—6. *Kanitz*, Donau-Bulgarien, I. 21. — *Czirbusz*, A bolgárok, 16. — 5) *Dugonics*, Radnai történetek, 13. — 6) *Erdődy*-lt. Pesty, Brankovics, 12. — 7) *Dl.* 24822. *Horváth* (II. 482.) tévesen sorolja Világost a Brankovicsnak még 1428. adott jószágok közé.

Sztépán vajda, résztvett Bothos András temesi comes fölkelésében. Sztépán vajda a török ellen menekülő szerbek közül válogatta össze katonaságát s közülök sokat le is telepített Zarándban, de korántsem oly nagy tömegben, mint általán hiszik. Teljesen valótlan pl., hogy Boros-Jenőt (Janopolt) ekkor építették volna a szerb jövevények¹⁾; mert az 1387. óta a Losonczyak jószága volt s az is maradt az egész középkoron keresztül. Jellemző, hogy midőn 1444-ben Brankovics tovább ajándékozta Világos uradalmát Hunyadinak, csupán magyar és oláh jobbágyságot emlegetett s a katolikus és oláh egyházak kegyuraságát ruházta rá²⁾. Szerbekről sehol sem emlékezik. Hunyadit beigtatták ugyan az uradalomba, de Brankovicsnak mégis maradtak ottan gazdatisztjei, kik közül László kápolnai vajda és Csily Jankó a Losonczyak felső-karatnai jószágát dúlták³⁾. Még 1451-ben is Hunyadinak a despota csak azon esetre ígerte oda Világosvárárt, ha unokáját, Czilly Erzsébetet, nem adná nőül Hunyadi Mátyásnak. Ugyanazon szerződésben kikötötte, hogy Erzsébet (egy hatalmas osztrák főúr leánya!) férjhez-menetele után is a görög hitben maradjon s hogy udvarában állandóan tartózkodjanak görög papok⁴⁾. Zavaros volt ugyan aradi földesuraságának haláláig (1456. decz. 24.) terjedő időszaka, de mégsem hanyagolta el ott sem a görögkeleti vallás ügyét. Kétségtelen, hogy ő állíttatta a Síriben, a világosi várhegy aljában levő g.-kel. templomot, melyet 1529-ben Balika, a rácz várnagy, «a mi templomunk»-nak nevezett⁵⁾. Halmágy templomát is ő építtethette.

A tulajdonképeni Aradvármegyében az újabb szláv telepítések sorát a Jaksicsok, Giskrák, Pánok és Pongráczok kezdték meg. Jaksa rácz vajda fiai már 1465-ben erőszakoskodtak jobbágyaikkal Arad és Csanád határán⁶⁾. E fiúk, István és Markó, a török elől menekülve, 1200 szerb vitézzel Jagostin ó-szerbiai városból menekültek ide. Ők építették a bodrogi g.-kel. zárdát és tornyot, melyen czímerök ma is látszik, a nagylaki várat, az oláhvárosi tornyot s a Maros mellett levő templomot, sőt, hagyomány szerint, a Nagylaktól Pécskáig vonuló sánczot is⁷⁾. István oly buzgó görögkeleti volt, hogy 1476-ban Sallyi István csanádi kanonokot, ki azt kívánta tőle, hogy a Bradács Gergely nándorfejérvári kapitány ellen folytatott perében ne a szerbek, hanem a magyar katolikusok módjára tegyen esküt, földhöz vágta s meggyilkolja, ha társai meg nem védik⁸⁾. Jaksics Demeter, Vuk Gregorjevicscsel együtt, 1481-ben újabb 50,000 szerbet vezetett Magyarországra; kétségtelen, hogy Demeter, ki Istvánnal együtt még 1478. jan. 16. kapta Fellakot, Serfestet és Farkasteleket⁹⁾, Aradnak e helységeibe számos szerbet telepített le. E ráczokkal Demeter úr hősie

1) *Hunfalvy*, Ethn. 469. *Hornycik* a Századokban, 1868., 531. és 1883., 468. —

2) *DI.* 13785—6. — 3) *Pesty*, Brankovics, 29. — 4) *Spiess*, Arch. Nebenarb. I. 173. —

5) *Szerényi*, 248. — 6) *DI.* 16153. — 7) *Zayácz-Haan*, Nagylak, 5. — 8) *Fessler*, V. 491.

— 9) *Fábián*, I. 253—4.

részvett Mátyás király s különösen Kinizsy Pál egyes hadjárataiban. Oly jó magyar lett, hogy 1491-ben a lengyel tábor szemeláttára párbajban vágott le egy tatárt, ki a magyarok vitézségét becsmérelte¹⁾. A család korán hajlott a hussitismushoz, majd a reformatiohoz is. Jaksics Péterné pl. már kettérekesztette a nagylaki templomot s annak egyik részében hussita, a másikban pedig g.-kel. módon folyt a szertartás. Ebből is látszik, hogy nem kívánták meg a vallás-változtatást szerbjeiktől, kik hitökkel együtt nemzetiségöket is hosszú időn át megőrizhették.

Mily erős lehetett a ráczság Arad és Csanád határán, eléggé mutatja, hogy 1527-ben itt dőlt el a «Fekete» Iván «czár» által támasztott szerb lázadás sorsa. Erről s Világoson *Balika*, Lippán és Solymoson pedig *Bálinics* tetteiről az 506. s köv. lapokon szölok. Mikor a rácz *Petrovics* Péter lett a temesi főkapitány, még jobban megerősödött a szerb-elem Aradban, hol nagy jószágai voltak Petrovicsnak. Rácz katonái főkép *Bosics* Péter rossz példáját követvén, 1550-ben egymásután veszítették el a gondjaikra bízott marosmenti várakat, míg maga a vezér 7000 ráczczal egyenesen Erdélybe indult. A következő évben a szerbek ismételve is feladták a töröknek Lippát, Csálát stb.

»Ime az beglerbék hallá, megvidúla,
Az főfő ráczoknak ajándékot oszta.
Kinek timárt, kinek bársonyt, lovat oszta«²⁾.

Ellenben *Olcárovincs* Demeter, rácz vitéz, a legnagyobb buzgalmat tanúsította Lippa védelmében. *Bánverics*, *Benkovics*, *Gerdosics* stb. szintén hősiességökkel szereztek jószágokat Aradban, melynek hadtörténetében ez időtől kezdve egészen Mária-Terézia koráig a szerbek mindig fontos szerepet játszottak.

III. Oláhok.

Életmódra s nem nemzetiségre vonatkoztatják újabb íróink³⁾ a vlach vagy oláh elnevezést, melyet középkori írók a XII—XIII. századtól kezdve a Duna balpartján lakó népekre is alkalmaznak. Szlávok és rumunok vegyülékének tartják, melynél vezérszerepet mégis a szlávok visznek. Erre mutat, hogy elüljáróikat szláv szóval *kenéz*eknek nevezik. Kenézeket a mai

¹⁾ *Istvánfy*, 8. l. — ²⁾ *Tinódi*, Erdély hist. III. 986—8. v. — ³⁾ Arad történetében talán szabad első helyen említenem, ha *Roester* és *Hunfalvy* után lépett is föl, az aradi származású *Réthy* Lászlót, ki »Anonymus az erdélyi oláhokról« (Budapest, 1880., 8r., 72 lap) s főkép »Az oláh nyelv és nemzet megalakulása« (U.-o., 1887., 8r. 269 l.) című munkáiban e kérdéssel behatóan foglalkozik. Aradmegyei íróink közül különösebben kell még hivatkoznom *Edelspacher* Antal »Rumun elemek a magyar nyelvben« (Budapest, 1875., 35 l. s Nyelvtud. Közlem. XII.), — *Goldis* János »A román nyelv latinsága« (Arad, 1880., 8r. 52 l.) és *Alexics* György »Magyar elemek az oláh nyelvben« (Budapest, 1888., 8r. 137 l.) című munkáikra, melyek ez ügyet — védve vagy támadvá — igen érdekesen fejtegetik.

Arad területén először, 1241-ből, a vidéket jól ismerő Rogerius váradi kanonok említ¹⁾, a nélkül, hogy magát a népet megnevezné. Maga a Névtelen Jegyző Erdélyben s Gládnak Arad déli részére is kiterjedő tartományában szerepeltet ugyan vlachokat²⁾, de már pl. Marót országában csak kazarokat ismer. S különben ő-utána még egy századdal is a pásztort vagy vlachot egyértelműnek tartja Kun László történetírója, Kézay. Éppen Kun László telepítette volna le a hódtavi csata (1280.) után a kunok ellen a Balkán-félszigetről segítségül hitt ruméneket Máramarosban és a Fejér-Körös völgyében³⁾. «Földet Máramarosban jelölt ki számukra — írják 1285-ről az orosz évkönyvek — és pedig a Moresz és Tisza folyamok közt, azon a helyen, mely Krishi nevet visel. Ide gyűltek tehát a románok; itt éltek, magyar nőket vettek feleségül, a kiket aztán a latin ritusról a maguk keresztény hitére térítették át.» A leírt terület azonban nem a mai Aradban feküdt, mire a Moresz és Krishi név látszik utalni, hanem a Máramaros és Kaszó folyók mentén⁴⁾ s így e telepítés történetével nem foglalkozhatunk tovább. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy vlachokat ne keressünk a Fejér-Körös völgyében. Ott az oklevelek először 1318-ban emlékeznek meg róluk. Ekkor ugyanis május 15.-én Károly-Róbert király Dienesmonostorát annak kegyuraságával s a hozzátartozó *oláh* és más falvakkal (cum villis olachalibus . . . et aliis) visszaadta Lehel mesternek⁵⁾. 1364-ben Ikus vagy Fel-Ikus faluban s a hozzátartozó Solymosban, mely határos — az oklevél szerint — Nadrág, Endrőd, Kis-Endrőd, Szeleste és Szád »*aradmegyei*« falvakkal, a csanádi káptalan *Karaszt, Negul, Lajk, Miklós* és *László*, László fiai és *Zarna* unokái részére, kik »*mindnyájan oláhok*«, határjárást tartott Endrődy Békös fiaival s Umuri Lászlóval szemben⁶⁾. Ezek Aradból az első ismert oláh nevek. A nevezett helyek nagyobb része azonban már a Béga és Temes közt, a Ruszka-Polyanában feküdt; csak Szád (Zaad) utal határozottan Aradra. Hogy azonban a Temestől éjszakfelé a Marosig határozottan terjedt az oláhság, vagy — ha az újabb iskola megkülönböztetésével akarunk élni, — a vlachság, bizonyítja Feketető neve, mely 1337-ben még magyar, 1479-ben azonban már román, t. i. Baltanyágra. Vagy Bányafalvái, mely 1445. és 1510. közt változott Banyesdre; Hontesérből 1445—64. lett Honczisor, Honttőből 1445—1519. közt Gurahoncz stb. Az eloláhosodásnak időközben kellett megtörténnie. Nagy Lajos király nemcsak Havasalföldén, hanem a hazában lakó oláhok közt is megkezdte a katholicismus terjesztését s pl. Keve- és Krassómegyékbe hittérítőket küldött hozzájuk. A g.-kel. papok jobbadán Lippa vidékére menekültek⁷⁾; s midőn a nép őket titkon vissza-

1) *Siralmas ének*, 35. fej. — 2) 44. fej. — 3) *Wenzel*, Krit. fejteg. Máramaros történetéhez, 16—17. *Haller-Karácsonyi*: Történelmi hazugságok, 728. — 4) *Szilágyi* István, A tört. társ. máramarosi kirándulásáról szóló jelentésében (1889.), 19. és 22. l. — 5) *Zichy-okm.* II. 131—2. — 6) *DI.* 5782. — 7) *Küküllői* János Thurócynál, III. 48.

híttá, Lajos király 1366. júl. 20—24. Lippáról parancsolta meg az összes hatóságoknak, hogy a menekült papokat családjaikkal és vagyonaikkal együtt Benedek kevei és krassói főispánhoz vitessék vissza¹⁾. A vallásháborítással járó mozgalom alighanem hagyott nyomot Arad ethnographiai térképén is. Az éppen most említett Feketető falu eloláhosodásán kívül példa reá a Hegyes-Drócsának már éjszaki részén levő Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-Siklós, Fejéregyház, Domb-Papfalva és a három Balamérfalva, hol 1406-ban oláh (az oklevél szerint szlaven) volt a lakosság²⁾.

Benn, a Fejér-Körös felső folyásánál, 1404-ben Keresztúrnak, 1415-ben már Kristyórnak (Krestornak) nevezik az oláh vajdaság székhelyét³⁾, melynek hatásköre, ha különben csak a fejérkörösit járát említik is, valószínűleg az egész Zarándra s talán Hunyadra is kiterjedt. A zarándi oláhok vajdája, kik közül az erőszakos Boalyát s vitéz fiát, Lászlót, a maig is virágzó Kristyóry-család őseit tudjuk megnevezni (1404—1415.), nem függtek a vármegye főispánjától, hanem egyenesen a temesi comes alá voltak rendelve. Az oláhság egy része — jobbágyszolgálatok alól fölmentve — vajdák és kenézek alatt állott. A vajdának inkább politikai és közigazdasági hatásköre lévén, a hadiéletben csak alárendelt szerepet játszott. Maga a kenézség igen régi, 1241-től gyakran emlegetett intézmény Aradban s mint családnév is gyakran szerepel (1428., 1475., 1489. stb.). A vajdaság utóbb apróbb részekre oszlott, mit nemcsak a «Vajda» nevű családok látszanak bizonyítani, hanem egyéb tények is. 1422-ben Sztancsul mester Báb, és Dragán, Mancsul fia, mint komjátí oláh katonák jelentek meg az aradi káptalan előtt⁴⁾. 1441-ben Ulászló király Maróthy Lászlónak és 1444-ben Brankovics György a világosi uradalmat annak nemes magyar és *oláh* várjobbágyaival s a katolikus és *oláh* egyházak kegyuraságával együtt adta Hunyadi Jánosnak⁵⁾. 1451. ápr. 10. a kormányzó Móga halmágyi vajdát megerősítette a zarándmegyei Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdaságában, melyet idáig is békében bírt fiaival, Mihálylyal és Sandrinussal együtt s beigtatásukra az aradi káptalan küldte ki⁶⁾. 1452-ben ugyancsak, az ő rendeletére, az aradi káptalan embere megjelent a *hét oláhszék közgyűlésén*, hogy vizsgálatot tartson a Duna partján épült Brankovár s az ahhoz tartozó megye (comitatus) birtokviszonyai ügyében⁷⁾. 1493-ban a Báthoryak világosi uradalmában az egyik várnagy Bogdán, a tiszttartó Móga László, az egyik vajda László, a másik, Aranyágon, szintén László volt; Dán a kápolnási, Bogdán a kiskapronczai, István a bucsávai, Sztaniszló a solymosi kenéz; ugyanakkor a jobbágyok közt sorolják föl Rajkó

1) *Fejér*, IX. 3., 543. — 2) *Csánki*, I. 722. — 3) *Kemény*, Magyarországi oláhok hajdani vajdaságaik. (Új M. Múzeum, 1854. II. 125—8.) — 4) *Pesty*, A szörényi bánság, III. 20—1. — 5) *NRA.* fasc. 957. nro 4. (nincs helyén) és *DI.* 13785. — 6) *DI.* 30188. — 7) *DI.* 14472—3.

és Vid vajdákat, Buda, Farkas és Mihály kenézeket s velök a magyar, oláh és szerb katonák egész tömegét¹⁾ — 1495. január 10. Sámolykeszi faluban s tartozékaiban az oláh vajdaság tiszttét (officium woywodatus volachorum), melyet azelőtt Sámolykeszi *Székely* Pál töltött be, testvérének Máténak s a Máté fiának Jánosnak, valamint Pál fiának, Gáspárnak ajándékozta Corvin János, még pedig annak egész hatáskörével, minden jövedelmével s kiváltságával együtt. Ha Máté és a nevezettek meghalnának, *örökjoggal* testvéreire, Miklóusra szálljon a vajdaság, melynek fejében «a nevezett Sámolykeszi falut s tartozékait, valamint az ott élő népek sokaságát» gyarapítaniok kell²⁾. 1500. szept. 27. pedig Kőkeszi faluval jutalmazta meg Máté vajda hűségét³⁾. A Székely-család, nevét tekintve, tősgyökeres magyar volt és római katolikus; 1494. máj. 27.-én Sámolykeszi Pál vajda nejével s testvérével Mátéval, valamint ennek nejével s fiaikkal beiratkozott a római Szent-Lélek-társulatba⁴⁾. Ez eléggé bizonyítja, hogy az oláhok vajdái nem voltak szükségképen oláhok⁵⁾.

Az oláhság a megye sík vidékein nem a török idők után, hanem részben azelőtt telepedett meg. 1428-ban a szentmihályi jobbágyok közt találjuk Sile György kenézt és a Negowokat⁶⁾. Mindgyakrabban feltűnik az «Oláh», mint tulajdonnév. Így nevezik 1434-ben, midőn az aradi Papit kapja, magát Hunyadi Jánost is⁷⁾; 1475-ben két Oláh nevű család is élt Pankotán⁸⁾ stb. A Brankovicsok délről nemcsak szlávokat, hanem egyéb balkán-népeket is telepíthettek le magukkal; sőt már 1404-ben albánember, Vlkasin fia, Demeter a világosi várnagy; s a mint nemzetiségökről neveztek egyes családokat Oláhoknak, úgy tűnik föl, már 1422-ben, *albán* vagy — szlávosan — *arbanás*-nemzetiségéről elnevezve Erdőhegy vidékén az *Orbonás*- és 1449. óta Arad-, Zaránd- és Temesmegyében a *Macedóniay*-család⁹⁾. Délszláv és albán rokonsága miatt nemannyira ruménnak, mint inkább délszlávoknak tartják a Hunyadi- s hagyományok alapján rácznak a Kristyóry-családot¹⁰⁾. Akármint magyarázgatjuk is az oláhok eredetét, nemzetiségét s elterjedését, a pusztá tény az, hogy a vlachoknak 1318. óta okleveles nyomuk van Aradban. E részt bizonyító erejük lehet Arad oláh helyneveinek is¹¹⁾, melyek különben csak a XVI. századon túl szorítják mind szűkebb térre a magyarokat és szlávokat.

1) Dl. 20100. — 2) *Müncheni* lt. XVI. 104. — 3) U.-o. XVIII. 144. — 4) *Monum. Vat.* I. 5., 42. — 5) Érdemes fölemlíteni, hogy a kisebb birtokosok közt már a XV. században találunk Vajda nevű családokat. Így 1475. Garai Vajda István és János 1475. mint Losonczyék nemes tisztje vett részt Meszt megrohanásában. (Dl. 17660.); Aranyági Vajda László 1494. a Báthoryak egyik nemes szolgája (Dl. 20100.) és Csurai Vajdaffy András 1510. paulisi szőlősgazda. (*Müncheni* rl. fratok. — 6) *Fábián*, I. 233. — 7) *Dl.* 12574. — 8) *Dl.* 17660. — 9) Dl. 11195. *Adattár*, II. 284. *Réthy* (Az oláh nyelv, 142.) csak 1585. óta ismer Orbonásokat. — 10) U.-o., 144—6. — 11) *Jung*, Römer und Romanen in den Donau-Ländern, 304—7. *Csánki* (Máramarosi kirándulás, 45—46.) csak általában véve mondja oláhoknak az arad-zarándi uradalmak legnagyobb részét.

Az aradi oláhoknak alig van történetök. Mint szegény pásztorok kalandoztak fel- s alá nyájaikkal, vagy — eleintén mint vár-, utóbb mint egyszerű — jobbágyok művelték uraik földeit. Templomaik helyeit, papjaik neveit nem ösmerjük. Vajdáik voltak, nem főispánjaik; kenézeik, nem bíráik; megyét képeztek a megyében. Önkormányzatuknak jelei nem maradtak reánk; de egykori, eléggé elkülönözt állásuknak nyilvános jele, hogy nem olvadtak be egyetlen más nemzetiségbe sem, ha — ekkor még, a középkorban — nem volt is meg az az elemi erejük, hogy a többi nemzetiséget magukba olvaszszák. Szláv és oláh közt, akkor, aránylag csekély volt a különbség s a kölcsönös hatást ma már alig magyarázhatjuk meg; a magyarság, a maga hegemoniájának érzetében, a középkorban még szívósan ellenállt és csak a török hódítás idejében engedte át helyét az oláhságnak.

IV. Németek.

Rogierus 1241-ben a Fekete-Körös-nél levő s akkortáiban Zarándhoz számított Tamáshidát nagy német falunak, a mai aradi Pereget pedig Pergnek írja. 1428. a szentmihályi jobbágyok közt találunk ugyan Hermann s 1475-ben a pankotaik közt Walther nevűt¹⁾, kutatásainkat azonban, legkevesebb sikerrel, éppen az ő soraikban folytathatnók. 1475—9-ben Simándon egy Német nevű gazdag polgárcsalád lakott. A német-elemnek azonban — ha ugyan e családot, nevénel fogva, szabad odaszámítani — kevés keresni valója volt e vidéken, hol csak magyar városok álltak; már a Fejér-Körös felső szakaszában, hol bányákat művelhettek, több terök nyílt és Czibebányát, vagy Körösbányát máskép Altenburgnak is nevezték²⁾. Hohenzollern György, brandenburgi örgróf, 1510. márcz. 22. ugyan azon kijelentéssel kapta meg II. Ulászlótól az aradi és zarándi Corvin-jószágokat, hogy ez nem sérti azon törvényeket, melyek idegent nem tőrnek magyar uradalmak örökös birtokában; ő azonban tényleg visszaélt helyzetével s uradalmaiban, a hol lehetett, németesített; solymosi parancsnoka például 1514-ben egy szót sem tudott magyarul és tisztartója németül vezette a számadásokat. Földesurasága különben Aradban mindössze hat, Zarándban tizenhat évre terjedett s így, ha talán akarta volna, sem tehetett a németiség érdekében.

V. Czigányok.

Czigány nevű jobbágycsaládot Szécsényben és Dombegyházán s *Rajkó* nevűt Kerekegyházán már 1485-ben, Kalodván pedig Rajkó vajda, és Duna-Kisrajkó nevűt 1493-ban találunk³⁾. Mindenesetre Arad-, illetőleg a

¹⁾ *Fábián*, 233. *DL*. 17660. — ²⁾ *DL*. 26389. — ³⁾ *DL*. 10090., 20100.

beléolvadt Zarándmegyét illeti az a kétes dicsőség, hogy először adott *állandó lakást* a cigányoknak¹⁾. Oláh Miklós, a XVI. század nagy humanistája, 1530. táján bizonyos undorral szól róluk. «A Maros és Fejér-Körös közt Erdélyen kívül — úgymond — van egy falu, melynek *Simánd* a neve. Ebben majdnem csupa sánták, vakok, bénák és undok nyomorékok laknak, kik maguk közé ép embert be sem bocsátanak, hanem — éktelelenségökkel dicsekedve — egész külön felekezetet alkotnak. Hogy ez a maga *béna épségében* megmaradjon, csecsemőik szemeit, a mint világra jönnek, a szülék nyomban kiszúrják, csontjaikat s tagjaikat kificzamítják, s hogy ne csak testökben, de még beszédökben is különbözzenek másoktól, maguknak tulajdon nyelvet koholtak, a mit egyesegyedül ők értenek meg s melyet a *vakok nyelvének* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik vannak, a mik őket minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól kiveszik s rászabadítják, hogy a maguk és hozzátartozóik számára országszerte *kolduló énekléssel* keressék kenyeröket. Az embereknek e faja rút, gyalázatos és minden kínzásra érdemes; mert az emberi természet díszét lealacsonyítja a maga gonosz cselekedeteivel. Királyaink s mások, nagyobb dolgokkal foglalatostkodván, vagy észre sem vévén ily nagy országban, idáig nem üldözték őket; pedig égetni valók ezek az emberek, kik gyalázatosságukról és nyomorékságukról ismeretesek.»

Eddig tart a bemutatás, melyet barátságosnak senki sem mondhat. S talán nincs is elég okom rá, hogy Oláh szavait egyenesen a cigányokra vonatkoztatom. Hiszen seholsem nevezi meg, ellenben — szövegének egy helyén — szinte magyaroknak mondja őket, kik a *többi magyarnál* szokásos terhek alól föl vannak mentve. Hátha inkább az egykori igriczek, regösök elfajúlt ivadékai e szörnyű emberek? Az a körülmény, hogy a kolduló-éneklés náluk erősen divatozott, s hogy az Igriczverse nevű föld Simándtól csak néhány kilométernyire esett, némi jogot adhat e föltevésre. Egy ilyen igriczet névszerént is ösmerünk Simándról. Ez *Moldovai* Mihály deák, ki 1552. táján élt s mint maga mondja, énekét Moldvában, Kolozs-várott, *Simándon*, Egerben és Tokajban szerzette. Vándornak nevezte önmagát. Zöld fűnél olykor alig evett egyebet. Foltos, sok színű volt a ruhája. Ha felhítták is egyszer-másszor úriházakba, rendesen ebrúdon dobták ki. Ha jól fogadták, s etették-itatták, három ejteles tegezből is kihörpintette a bort. Hogy jobban megélhessen, hol kőművesnek, hol fazekasnak adta ki magát; olykor azonban rozsdás kardját is oldalára kötötte és szeretett volna vitéznek látszani. Koldúlni szégyelt; inkább a hulladékot szedte föl nagy titokban, hogy életét tengethesse. Vásárok idején azonban olykor vaknak tettette magát s minden háznál házsártostkodott²⁾.

¹⁾ Oláh Miklós, Hungaria. *Bélnél*, Adparatus, 93. — ²⁾ *Szilády*, Három hegedős-ének. (Századok, 1882., 34—7.) »Az Moldovai Mihály deák énekhe. Ad notam Irgalmasságh etc.«
Több versét nem ösmerjük.

Az igricznek ezen önvallomásában is lehet bizonyítékot keresni Oláh Miklós leírásához. De ha nem akarunk elaljasodott regösökre, troubadourokra gondolni, hanem kissé finomabb gonosztevőkre és szemfényvesztőkre, — más országokban, Európa szívében is találunk példát, hogy józaneszű, éptestű, vitéz nemzet közt efféle természet- és jogellenes szövetségek alakultak. Midőn Svájcban a Vierwaldstädti-tó partján Gersaut megpillantottam, — Simánd jutott eszembe. Pedig a háta mögött levő szép hegység, a gesztenyeerdőség, a tó csillogó vize sehogysem emlékeztet az alföldi szerény falura. Ösmeretes azonban Gersauról, hogy hajdanában e független faluba gyűlt össze az ország minden csavargója, koldúsa és tolvaja, hogy úgynevezett országgyűlést, *Gaumerkilt*ot tartson. Három napig ilyenkor felügyelet nélkül ettek, ittak, dorbézoltak, hogy a negyedik napon azután a szélrózsa minden irányába elszéledjenek. — A simándiaknak kolduló-éneklésre volt szabadalmuk s hogy avval erősen éltek, bizonyítja az éneklés e nemének országos divata, mely még manap sem szűnt meg teljesen.

Fábián Gábor volt az első, ki határozottan kimondta¹⁾, hogy az Oláh által említett acolák (és nem incolák) Simánd alatt megtelepült *sátoros cigányok* voltak s hogy kiváltságuk, melyre hivatkoztak, az lehetett, melyet 1423. ápr. 23. vándorlásra stb. Zsigmond királytól kaptak a magyarországi cigányok. Simánd a középkorban mezőváros volt, hol gyakran tartott közgyűlést Zarándmegye; vásárai pedig még az újkor elején is híresek voltak s hajdúk és törökök nem egyszer ütöttek rá, hogy kifoszszák a gazdag kereskedőket. Ily helyen jó dolga lehetett a cigányságnak, mely a testnyomorítást egészen napjainkig iparszerűen űzte.

Tudtommal aradmegyei az első *cigány hegedűs* is, kinek neve fennmaradt. Ez *Kármán* Döme, lippai hegedűs, kiről Tinódi Sebestyén ekként emlékezik:

»Sok hegedűs vagyon itt Magyarországbán,
Kármán Demeternél nincs jobb a rácz módban²⁾.
Sokat csélcsap bégnek³⁾ a Lippa várában;
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedűjét felhajtván, rángatja;
Az Ulomán neki csúfságban fogadja:
Minden ajándékkal őt meggazdagítja. . .
A fogadás hozza őt nagy koldúságra«⁴⁾.

S már a XVI. században akadtak cigányok Aradban, kik a haditéren is kitűntek⁵⁾. Ilyen volt különösen *Lippai* Balázs, a híres hajdúkapitány, kit 1605-ben Bocskay István fejedelem kivégeztetett. «Lippai

¹⁾ Aradm. leírása, I. 158. és Társalkodó, 1833., 46. sz. — ²⁾ Azt is jelentheti, hogy rácz hegedűs volt. — ³⁾ Ulománnak. — ⁴⁾ *Tinódi*, Cronica. (Kolozsvár, 1554.), 38. l. — ⁵⁾ Azt, hogy *More* László zarándi földesúr, kit 1534. János király börtönbe vetetett, cigány lett volna, csak a reá haragvó *Szerény* (326. l.) mondja. Neve mindenesetre megerősíteni látszik e föltevést.

Balázs — írja egy kortársa¹⁾ — Lippán, cigányszülőktől származott; és sok latorság, esküszegés, lopás és árulás bélyegezte meg. Nejét megfosztották a férje hatalmaskodásai által szerzett zsákmánytól, azoktól az aranylánczoktól, miket ostoba és hozzá nem illő módon nyakán hordott; azután pedig régi, aljas állapotába taszították vissza»²⁾.

VI. Szláv nemzetiségi mozgalmak.

A XVI. század első éveiben a Maros vidékén a nemzetiségi kérdés is felszínre került. Az egyre terjeszkedő török hatalom elől a Balkán-félszigetről mind több és több szláv keresett menedéket és biztosabb hazát a Duna, Tisza és a Maros közében. Brankovics, Jaksics és Kinizsy valóságos rácz gyarmatokat alapítottak. S mentül nagyobb tömegben verődtek együvé a hazátlanok, annál erősebben vágyódtak arra, hogy elhagyott hazájuk társadalmi és politikai intézményeit a vendéglátó magyarok földén is meghonosítsák s hogy államot alkossanak az államban. Ábrándjuk megvalósulásában annál inkább bízhattak, mentül jobban gyengült maga Magyarország. A mit utóbb nem egyszer s nem éppen eredmény nélkül kíséreltek meg, először 1527-ben törekedtek arra, hogy a három folyó vidékén önálló, vagy legalább is autonom szerb országot alapítsanak.

Az államalkotó képesség azonban épp úgy hiányzott vezérökben, Cserni Jovánban, vagy Fekete Ivánban, mint kevéssel előtte Dósa Györgyben a társadalom reformálásának tehetsége. Mindkét embert az események vetették felszínre; valami homályos vágyódás, melyet zavaros eszmék támasztottak s melyeknek azért még azon esetben sem lehettek volna érthető tolmácsai, ha nagyobb társadalmi és politikai műveltségre hivatkozhatnak vala. Azok az eszmék, a miknek szolgálatába szegődtek, találos mesék voltak még a csiszolt eszű politikusok előtt is. Amott az egyszerű székely lófő, emitt a rácz kocsis nem oldhattak meg oly socialis és nemzetiségi kérdéseket, mikre más viszonyok közt Cromwellnek, vagy Robespierenek fiákeresekből lett államférfiai épp úgy nem tudtak helyes feleletet adni, mint a hogy korunk nagy emberei is hiában török rajtuk a fejüket.

Nem is az észre, hanem a szenvedélyre hivatkoztak, midőn a mozgalmat megindították; s a tömeghez fordultak, mely mindig csak egyesekre bízva a gondolkodást s okoskodás és zsörtölődés nélkül követi a maga vezéreit. Dósa is, Fekete Iván is azon szín alatt gyűjtötték össze a parasztokat, hogy keresztes háborúba viszik, a török ellen. S Fekete Ivánnak, midőn az egész országot megdermesztette a mohácsi veszedelem híre; midőn közhit, sőt annál több, köztudat lett, hogy a nagyurak nem bírják, vagy nem is akarják megvédeni az országot, az egész testén

¹⁾ *Istvánfy*, Hist. Hung., 34. könyv, az 1605. évhez. — ²⁾ *Márki*, Aradmegye cigányainak története. (Ethnographia, 1890., 442—7.)

végig vonuló fekete csíkkal könnyű volt azt elhíresztelnie, hogy Isten küldetésének jele az a sáv s hogy ő van hívva a hitetlenek kiűzésére. Mesebeli herczegnek tartotta a nép, a régi rác, vagy bolgár czárok, talán éppen Deli Markó ivadékának; s ha tudta is róla, hogy nem több egyszerű kocsisnál, nem vonakodott követni őt; mert hiszen Dósa idejéből a Maros partjain tudhatták legjobban, mi az az egyéni rátermettség.

Lippa vidékén — ott, hol Dósa forradalmának szintén erős gyökere volt — Fekete Iván hívására karddal, bottal, lándzsával, kaszával fölfegyverkezve, ismét hatalmas parasztsereg gyűlt egybe¹⁾. Magyarok, rácok és menekülő bolgárok ragadtak fegyvert a törökök kiűzésére — s éppen azon uradalomban, mely tíz év óta a hasonló czímen megindult első parasztforradalom leverőjének, Szapolyay Jánosnak jószága volt. Dósa legyőzőjének Dósa kora megújulásától lehetett félnie. A rejtélyes vezér azonban tíz fegyveres kíséretében Tokajban meghódolt a királyságra vágyó erdélyi vajda előtt, parancsára Bácsba vezette hadait, hogy azt a törökök ellen védje s ott értesült egykori gazdájának, Szapolyaynak megkoronáztatásáról. A sereg ugyanazon csodás fegyelmezettséggel engedelmeskedett Ivánnak, mint hajdan Dósának.

A szláv származású János király a magyar nemzeti párt választotta és bálványa volt. Ferdinánd hívei *tót* királynak csúfolták; egygyel több ok, hogy a *szláv* Iván neki s ne Ferdinándnak ajánlja föl szolgálatait. S János király a Maros és Tisza balpartján jelölte ki táborhelyeit. Tizenöt-ezer jobbadán szláv paraszt volt együtt; nem csoda, ha «recrudescent vulnera.» A sereg a maga paraszt-voltát érezte első sorban s a hol lehetett, bosszút állott az 1514. évi törvény alkotóin. A Maros vidékén kényére dulta a nemesek kúriáit; ölt, égetett, rabolt s nem kímélte a lányokat, asszonyokat sem. Ez okozhatta, hogy az aradi és csanádi szerb urak, a Jaksicsok, Petrovicsok stb. nem csatlakoztak a «csőcselékhez», hogy szláv létökre nem rajongtak a szláv ábrándért, «nequiebant nigrum hominem dominare» s előre örvendeztek bukásán²⁾. S míg János királynak egykori lovása, Iván «czár» küldött szláv testőrséget, a magyar nemességet egyre zaklatták ezek a szlávok. Igazán, nem lehet megmondani, hol végződik mindebben a paraszt gyűlölete, s hol kezdődik a szláv? A nemesség egykori megmentőjéhez fordult; de a Joannész szotér Joannész bazi-leusz, vagy, mint Dósa nevezte valaha, Katalin vajda Katalin király lett azóta s az uraknak üres biztatásokkal kellett beérniök.

Iván czárnak nevezte magát és Szabadkán egész udvart tartott. Vajdái vakon engedelmeskedtek. Azt a területet, melyet megvédés végett kapott, országgá akarta átalakítani. Szabadka alatt Török Bálintot, Apáti alatt Csáky Lászlót verte tönkre³⁾. A «czár» Szegedre tette át székhelyét

¹⁾ De parte Transsilvaniensi, praecipue a parte Lippa. *Szerémy*, 125. *Verancsics* (II. 26.) őt oláhnak, *Szerémy* mindig thráknak írja. — ²⁾ *Szerémy*, 164. — ³⁾ U.-o., 156.

s a Maros partjai fölött az eget gyakran festette vörösre a magyar nemesek kúriáinak tüze. Arad- és Zarándmegye úriasszonyainak egy része Világosvárába menekült, hol fekete ruhában gyászolták övéik halálát¹⁾. «Azért nem tudok uralkodni rajtatok — szólt János király a panaszosokhoz²⁾ —, mert lázadók vagytok; uralkodjék rajtatok az, kinek megvan a maga rácz serege». A nagyralátó Ivánnak e közben Ferdinánd is megígérte, hogy Ráczország despotájává s Magyarország délszlávjainak urává teszi. Ezzel pedig kétségtelenül a világesi uradalom Brankovics egykori jószága — a mai Aradmegye nagy része — járt volna együtt. A «czár» Ferdinándhoz csapott át, mert a szláv álmoknak a «tót» királynál jobban kedvezett a német. Aradvármegye azonban föltétlen híve volt János királynak. Perényi Péter erdélyi vajda végre 1527. ápril végén vagy május elején Gyulán fegyverre szólította a szomszéd megyék nemességét, míg a «czár», «Isten küldötte», viszont Ferdinánd érdekében adott ki egy kiáltványt³⁾. Gyulán csakhamar 12,000 ember jött össze; köztük sok pap és deák. Átkelt a Maroson. Iván czár a «vén» Radicsot küldte az átkelés megakadályozására. Ehhez Radics későn érkezett ugyan, Aradtól s Fellaktól azonban kissé délre, az aradmegyei Szöllős mezővárosnál május végén⁴⁾ megtámadta a harczra készületlen 2000 főnyi magyar gyalogságot, melyből csak ötven menekülhetett meg. Másnap a lovasságra vetette magát s annyit levágott, hogy — a krónikás szerint⁵⁾ — «talán Mohácsnál sem esett el több». A megyei urak közül, egyebekkel együtt, Kérey Pál és Ábrahámffy György is ott lelte halálát. Perényi vajda csak Széplés nevű török lovának köszönhette megszabadulását. A tájéket nem ismerván, sokáig bolyongott, míg végre Jaksics Márknak egy szolgája átvezette a Maroson Nagylakra, hol a Jaksicsoknál titokban egy hetet töltött. Iván czár pedig, kit egy francia követség hiában akart visszatéríteni János király hűségére, kiáltványban intette a magyar nemzetet a Ferdinánd iránt való hódolatra. Szláv ábrándjainak teljesülését inkább remélte tőle; s a «próféta» serege a győzelem mámorát élvezte.

János király Perényinek egy újabb, de csak félig-meddig sikerült támadása után Czibak Imrére, Arad egyik leggazdagabb urára s a váradi püspökség kormányzójára ruházta át a fővezérséget. Czibak újabb támadásra szólította föl a szomszéd vármegyéket, s a karánsebesi, lugosi és karánsebesi vajdákat⁶⁾, a miből kitűnik, hogy Cserni Iván Ráczországa

1) Szerény, 247. — 2) U.-o., 156. — 3) Smolka (Századok, 1883., 22—3. l.) szerint május 30. előtt kelt ez a manifestum, mert május 30. előtt már hivatkozik reá Mária királyné. (Gévay, Urkunden, 51. sz.) Éppen azért (22. l.) tévesen közli azt a szöllősi csaták elbeszélése után. — 4) Szerény (165. l.) szerint »ista conflictio erat anno 1527. in mense Junii et in mense Maji.« A dolgot úgy érthetjük meg legjobban, ha a gyalogság veszedelmét május 31.-re, a lovasságét pedig június 1.-re teszszük, mert a két támadás egymásután gyorsan következett. — 5) U.-o., 164. Verancsics, II. 26. — 6) Szerény (166. l.) lugosi és k.-sebesi perzsa és körösbányai oláh vajdákról szól; Smolka (id. h. 27. l.) magyar nemeseket említ.

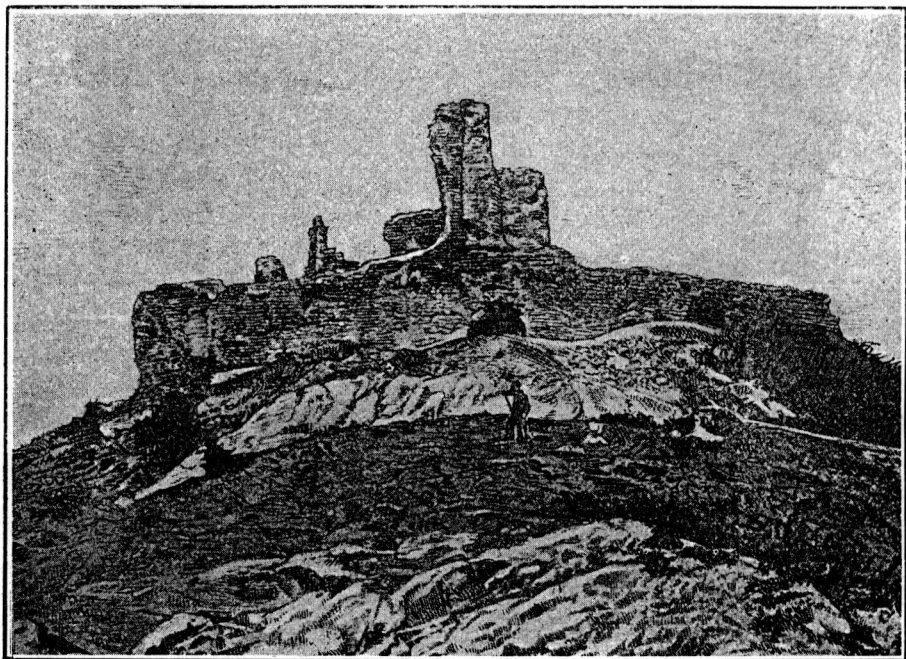
az oláhokat nem lelkesítette. A káránsebesiek kissé megkéstek ugyan, de ők is megjelentek Aradon, hol tekintélyes sereg élére állhatott Czibak¹⁾. «Valami idegen ember jött hazánkba — szól vitézeihez a vezér. — Nem tudjuk, hová való; de tudjuk, hogy elfoglalta sok nemesnek a jószágát s elhurcolta, hogy meggyalázza, feleségeiket és leányaikat.» «Inkább nagysággal haljunk — zúgott vissza a magyarság, — mint hogy ilyesmit túrjunk.»

Czibak most július 22. éjnek idején átszállította seregét a Maros egyik gázlóján s a *szódi* mezőn ütött tábor²⁾. Iván czár abban a reményben sietett eléje, hogy őt is készületlenül találja, mint a multkor Perényit. Három napig nézett egymással farkasszemet a tábor, míg végre a káránsebesiek érkező csapatai látszottak. Iván czár megakart akadályozni a két sereg egyesülését, s gyors támadásra szánta el magát. De Czibak is kinyitatta a tábor kapuját s nyilsebesen rohant a lázadókra. A síkon először is a lovasok, majd a gyalogosok csaptak össze; s midőn a Maros felől újabb ráczhadak özönlöttek elő, már-már veszve érezték magukat a magyarok. Ember ember ellen küzdött, midőn délfelé a káránsebesiek is a csataterre érkeztek s ezzel eldöntötték az ütközet sorsát. A káránsebesiek roppant erővel törtek a ráczokra; a küzdelem mérszárlássá fajult és csakhamar hullákkal telt meg a mező. A czár maga is megsebesült; csak kevesed magával menekülhetett a Maros jobboldalára s egyenesen Szeged felé vette útját. A futó vezért ott egy Orbán nevű magyar paraszt ölte meg, ki golyó helyett boglárrel töltötte meg puskáját. János király örömtüzeket gyujtatott Budán a szódi győzelem hírére s Te Deumot mondatott. Asztal fölött is ott gyönyörködött a király a levágott főben; azután, arczczal Bécs felé, a bástyára szegeztette és csak hetednapon dobatta a Dunába³⁾. A mit megtett «Katalin vajda», megtette «Katalin király» is. Kegyetlen volt a legyőzött ellenséggel szemben.

A ráczok, úgy látszik, egymásután meghódoltak. Bakics Pál ugyan 1527. egyik legfőbb oka volt, hogy — ráczaival hűtelenné lévén — János király a tokaji csatát elvesztette; midőn azonban a király Erdély felé vonult vissza, a marosmenti ráczok pártjára állottak. Solymos és Lippa kapitánya most maga Radics Bosics lett, ugyanaz, kit János király 1527. jún. 18. a némethez pártolt Beriszló István helyett a rácz despota címmel ruházott fel⁴⁾. Radics, Radonya Voksa, Jaksics Márk, Olcsárovics Demeter stb. 1300 rácz huszárt adott a király mellé, ki 1528. febr. 25. Debreczenből indult újabb hadjáratra Ferdinánd ellen⁵⁾. Török Bálint, ki

1) Szerémy, 166. — 2) Istvánfy szerint (IX. könyv) a szegedi, Verancsics (III. 26.) szerint a szögylfalvi mezőn. E tekintetben azonban sokkal megbízhatóbb a fecsegő, de éppen a rácz dolgokról jól értesült Szerémy, kinek topographiája is kifogástalan. — 3) Szerémy, 165—173. Istvánfy, IX. könyv. Dr. Smolka, id. h., 1—31. l. — 4) Pesty, Brankovics, 64. *N.R.A.* fasc. 938. nro 13. — 5) Szerémy, 208.

időközben Ferdinánd pártjára csapott át, egy éjjel titkon találkozott Radics-csal, ki megígérte, hogy nem fog harcolni ellenök. János király márcz. 19. Tomory Lajost s a ráczúl is tudó Szerémy Györgyöt küldte Radicshoz, hogy harczra rendezze csapatát Katzianer ellen. «No, ha Radics is azt akarja — szólt egy őket fogadó rácz tiszt, — a mit a magyar urak akarnak, akkor a király visszamehet az anyja kínjába.» Hasonló durvasággal felelt Radics is. S másnap reggel Radics, Dóczy János és Cibak Imre csakugyan elvonultak a csataterőről; mire a király elvesztette a csatát és Lengyelországba menekült¹⁾. Lippát mindamellet is János király hűségében tartotta meg Radics. Pe-

Világos vára.

renyi Péter, Mayláth István és Török Bálint az erdélyi urakkal ugyan még az őszön Lippa alatt termett, hogy Lippát megvegye és a rácz' őrséget levágja. «A szerencse másképen szolgálja nekik.» Török Bálint a lippai sorompó alatt levágta a ráczok három fő emberét, Bakics Kommentet, Szilágyi Mihályt és Horváth Jánost; a vár alól azonban el kellett szállnia²⁾.

János király ugyanis, a török és francia szövetségben bízva, már nov. 3. visszajött hazánkba. Azonnal a Maros völgye felé tartott, hogy Mehemed béggel egyesüljön. Bálintics Istvánnak, kit a még lengyelországi tartózkodása idején meghalt Radics helyett Solymos és Lippa kapitányává

¹⁾ *U.-o.*, 214—219. *Istvánffy* (IX. 142.) e hadjáratot Bodó Ferenczével zavarja össze.
— ²⁾ *Verancsics*, II. 29—30.

tett, már Csanádról meghagyta, hogy Temesvár ostromára siessen¹⁾. Szokoly Endre azonban, a Török Bálint által behelyezett várnagy, tudni sem akart Temesvár feladásáról s így Jánosnak decz 20. Lippára kellett vonulnia téli szállásra. Lippán ekkor, saját seregén kívül, 400 török táborozott²⁾. Hatszáz török már 1528. nov. 30. Világosvár alá szállott, hogy azt János király részére bevegye a rácz *Balikától*, Báthory István emberétől. A törökök azonban csakhamar elvonultak a vár alól s úgy látszik, ugyanezen csapat ment azután Arad és Csanád határára, hol főképen a szerb eredetű Jaksicsok birtokait pusztították s Dombegyházát lángokba borították³⁾. Világos ostroma az ismét János királyhoz állott *Czibak* Imre feladata lett. *Mihály* pap⁴⁾, a Mindszentelek siri kápolnájának mestere, kijelentette neki, hogy megszerzi a várat, ha megmenti Balika bosszúja elől. Czibak megígérte, hogy ez esetben a gyulai plébániával és ezer forinttal jutalmazza meg őt. Oly embert, kinek anélkül is ötszáz jobbagya volt, csak ily fényes ajánlattal lehetett megnyerni valami merészebb tervnek. Magában a várban is voltak javai. Erre alapította a rácz Balika megejtését.

Összehívta bátor és hű jobbagyait s megeskette őket, hogy senkinek sem szólnak arról, a mit hallanak. Akkor azután buzdító beszédet tartott hozzájuk. Sokkal jobb dolguk lesz, ha meghódnak János királynak, mint ha engedelmeskednek ennek a törvénytelenül betett Balikának, feleségének s gyermekeinek, kik őseiktől öröklött birtokukban napról napra zaklatják őket. «Bárcsak főtisztelendő urasággal tarthatnánk!» — sóhajtoztak a parasztok. Mihály pap megvigasztalta őket. «Biztosan és könnyen János király kezére játszhatjuk a várat; hanem előbb fogadjatok hűséget iránta». 1529. márcz. 24. azonnal le is tették a hitet. Meghagyta nekik, hogy másnap, nagycsütörtökön, megjelenjenek a templomban s fejenként egy-egy fejszét hozzanak magukkal.

Nagycsütörtökön a még Cserni Jován idejében odamenekült nők Balika kapitány elé járultak, s arra kérték, hogy mivel a törökök már úgysis elvonultak a vár alól s mivel hallották, hogy a plébános a városban elsőt harangoztatott, engedje meg, hogy áldozni mehessenek. Már úgysis negyedéve raboskodnak a várban; évenként egyszer mégis csak illenék áldozniok.

Balika szívesen ráállott. A mint ezt megtudta Mihály pap, azonnal megindult jobbagyaival a vár felé. Valamennyinek egy kis zsák s benne valami negyedvéka búza volt a karján. Fele útján találkozott Balikával s a nemes asszonyokkal. «Mit visz, páter?» kérdezte a kapitány. «Egy kis elemózsiát viszek, uram, a várba; mert úgy hallottam, hogy megint gyülekezik a pogányság Világos megszállására». — Balika még meg is dí-

¹⁾ *Szerény*, 245. — ²⁾ U.-o. és *Verancsics*, II. 30. — ³⁾ *Bod*, M. Athenás, 18. —

⁴⁾ *Szerény* utóbb (248. 1.) Péternek is nevezi.

csérte a papot. «Nagyon jól teszi, Mihály pap uram. Mi meg most megyünk az Úr asztalához».

Mikor a pap a várba ért, lerakatta embereivel a zsákokat s látta, hogy nagyon csekély benn az őrség. Az pedig onnan volt, hogy a vár természet és mesterség által egyaránt meg lévén erősítve, a Báthoryak nem szívesen költöztek zsoldosokra. A jobbágyok menten elállották a kapukat, kikergették az őrséget s felhúzták a felvonó hidat. Elképzelhetni, hogy a váratlan esemény hírére Balika rémülten hagyta ott az úrvacsorát s lóhalálában vágatott a várba, honnan azonban nyíllövészek fogadták. Hiában kért bebocsátást, hiában fenyegette őket. Szégyenszettel vonult el a vár alól; úgy látszik, egyenesen Cibak táborába ment s János királyhoz szegődött. Mihály pap pedig nem magának Jánosnak, hanem a nagy sereggel megjelenő Cibaknak adta át a várat. A papot csak Cibak védelme mentette meg Balika bosszújától¹⁾.

Balika ezentúl hűséges embere lett János királynak, de sok latorságot követett el; Budán pl. ő ölte meg Aczél Ferenczet. 1529. elején Lippán értesült róla a király, hogy a magyarok és rácok nagyobb csatát vívtak Török Bálinttal²⁾.

E közben Nándor-Fejérvárról két török ágyús jött Lippára, hol Szabó Tamásnál szálltak meg. Hírül hozták, hogy a szultán máj. 10. megindult Magyarország felé s már Nándor-Fejérvárra érkezett. A király mindjárt örömtüzeket gyujttatott, a vár előtt levő hat ágyúból üdvlövészeket tétetett s boros hordókat csapoltatott, bőségesen. A király egy agát 16 törökkel együtt küldött vissza a szultánhoz. A lengyel zsoldosok, szegődésök ideje kitelvén, haza akartak menni Lengyelországba. Roppant sok kárt tettek ugyan már a vidéken s még a templomokat is kifosztották; a király mindamellettt tartóztatta őket. De hiában. Szétosztatott tehát köztük ajándékban háromszáz forintot, azután Te Deumot tartott s elbocsátotta őket Temesvár felé³⁾.

A király⁴⁾ nagy titokban hagyta el Lippát; még aznap Aradon misét hallgatott s onnan Csanád és Becse felé lovagolt. Július 20-án a két uralkodó Mohácsnál személyes találkozással erősíthette meg a török-magyar szövetséget. Nemsokára a király már Budán fogadta azt a lippai követet, ki hírül hozta, hogy szept. 27. a Lippáról Temesvár alá vonult

1) *Szerény*, 246—50. Cibak a gyulai plebánia helyett csak a Bold. Szűz tiszteletére Deák István által alapított kápolnát szerezhette meg a papnak, ki azonban annyira félt Balikától, hogy meg sem mert jelenni a templomban. Különbén volt vagy 2000 márkája, melyből úriasan élehetett Rómában, hová utóbb költözött. U.-o., 249. *Verancsics* szerint (II. 35.) Cibak Imre Gyulát, Világosvárat és Vajda-Hunyadot 1532. vette meg »markoláb Gyergy népitől«, holott Világos nem is volt a Brandenburgi Györgyé. Világosvár megvétele dolgában 1533. Ferdinánd király vizsgálatot rendelt el. *NRA.* fasc. 40. nro 5.; fasc. 631. nro 31. — 2) *Szerény*, 251. — 3) *U.-o.*, 252. — 4) *Szerény* szerint (253. l.) in die translationis Sancti Ladislai Regis, vagyis júl. 28. De júl. 19. már Mohácson volt.

400 lengyelt Török Bálint tönkre verte s roppant zsákmányaikat elszedte. Közhit szerént Török Bálint mindezt magának János királynak kívánságára cselekedte. Hívebben segítették a rácok. Olcsárovcics Péter, Horváth Ferencz és Horváth Mihály jelentékeny hadakat vezettek budai táborába s Petrovcics Péter rác és magyar hadai a későbbi táborozásokban is jelentős részt vettek. Úgy látszik azonban, hogy némelyek Cserni Jován korát akarták megújítani Aradban. Az ő bajtársai voltak különben is. 1532. január 10-én a hunyadi vár egyik tisztje, Pap István, arról értesítette Brandenburgi Györgyöt, hogy II. Lajos király halála óta a rác rablók állandóan megszállva tartják Morsinát és Monostort a hozzátartozó helyekkel együtt, dúlják és pusztítják a délvidéket s hogy vezérek *Bálintics* István lippai és solymosi kapitány, ki erősen sarczolja a népet¹⁾. Brandenburgi György, kinek zarándi várait, János király javára, éppen ekkor foglalta el Czibak Imre²⁾, csakhamar hírül vehette azt is, hogy gyűlölt vetélytársa, János király, még ez évben leverte a rác rablókat. Vezéröket, Bálinticsot, Lippán elfogatta, azután sok ideig tarttatta a váradi tömlöczben, hol végre sulyokkal verette agyon³⁾. Egy másik Bálintics azonban Lippán továbbra is a király szolgálatában maradt⁴⁾; s ez időtől kezdve a rácok, a különvált Erdélyben, nem egy jó szolgálatot tettek a magyarság ügyének.

1) *Müncheni* lt. CCIII., 170. — 2) *Verancsics*, II. 35. — 3) *U.-o.*, II. 39. —

4) *Szerény*, 322.

